

Fehim Dž. Spaho
(Sarajevo)

NEKOLIKO NOVIH PODATAKA O STOCU IZ XV I XVI STOLJEĆA

Položaj stolačkog kraja, s blagom klimom, obiljem vode i rastinja, povezanost s jadranskom obalom i balkanskim zaleđem, uvjetovali su da ovdje od najranijih vremena obitava i djela čovjek, ostavljajući iza sebe raznolike tragove. Na ovome području se uspostavlja i održava rijedak neprekinuti slijed kulture za koji se, prema rezultatima dosadašnjih istraživanja, može reći da započinje prije približno petnaest hiljada godina, s paleolitskom gravurom na stijeni pripećka Badanj u dolini Bregave nizvodno od Stoca. Od tog davnog traga, koji Stolac čini značajnim za istoriju umjetnosti u Evropi, smjenjuju se laganim ili skokovitim zbivanjima kulture i događaj u ovome kraju u kojima učestvuju Iliri, Grci, Rimljani i Slaveni, preplićući se i splicući u brojne sinkretizme i autohtonosti kulture i civilizacije na »zemlji bosanskoj«. Ta smjenjivanja i trajanja ostavljaju trage i svjedočanstva koje danas susrećemo svuda u Stocu i okolini.

Grad Stolac, čije je nekadašnje srednjovjekovno ime bilo Vidoški, poznat je još iz srednjeg vijeka. Podignut je vjerovatno sredinom XIV stoljeća. Po svom prostranstvu, veličini i po broju kula, bila je to jedna od najvećih srednjovjekovnih tvrđava na teritoriji Bosne i Huma (Hercegovine). Nema, međutim, preciznih podataka o tome kada je ovaj grad pao pod osmansku vlast. Prema podacima koje iznosi dr Ljubo Mihić, koji je donio i najcjelovitiji uvid u svu poznatu literaturu o Stocu, grad Stolac Turci su zauzeli poslije smrti Hercega Stjepana 1471.¹ godine. Prema turskim izvorima, ili preciznije prema najranijem popisu bosanskog sandžaka iz 1468. godine, stolački kraj je u to doba, dakle 1468. već bi u turskoj vlasti i u administrativnom smislu bila je već organizovana i nahija Vidovska ili Vidoška koja je odgovarala srednjovjekovnoj župi Vidovo polje. Nahija se prostirala u poriječju rijeke Bregave i nazvana je upravo po srednjovjekovnom gradu Vidoškom.² Prema tome, dosadašnja saznanja o vremenu pada Stoca pod osmansku vlast se na osnovu navedenog popisa mijenjaju. Taj je kraj došao u tursku vlast sigurno prije 1468. godine, a najvjerovatnije još 1466. godine, tj. u vrijeme pada Hercegovine.

Ono što je ovdje najzanimljivije jeste podatak da se u tom popisu navodi i lokalitet Stolac ili Stolče, kako se ovo mjesto naziva u svim turskim izvorima. Lokalitet se u smislu označavanja pravnog statusa nekog mjesta označava kao »zemina« što znači obradivo zemljište. Nije bio naseljen i označen je kao »pust« (*hali*), sa dva vinograda i »polovicom mlina«, što znači da je mlin mogao raditi pola godine. U administrativnom smislu je pripadao nahiji Vidoška, a prihod koji je ostvarivan od vinograda i mlina u iznosu od 500 akči godišnje pripadao je timaru spahije

1. Dr Ljubo J. Mihić, *Turistički motivi i objekti Stoca i okoline*, Skupština opštine Stolac, bez godine izdanja; str. 257–271 obuhvata bibliografiju radova koji se mogu koristiti za izučavanje prošlosti stolačkog kraja.
2. *Sumarni popis bosanskog sandžaka iz 1468–9. godine*, Original: M. Cevdet kütüphanesi 0–76, fotokopije: Orijentalni institut u Sarajevu br. 216, fo 216/92.

Radosava sina Stepka.³ Ako bi se malo proanalizirali ovi podaci koje pruža navedeni popis, mogao bi se donijeti zaključak da se pred najezdom Turaka u ovaj kraj domaće starosjedilačko stanovništvo razbježalo, a zemlja ostala pusta. Kako su Turci osvajanjem novih krajeva dijelove osvojenih područja dodjeljivali kao timare svojim spahijama, a u takvu timarsko-spahijsku organizaciju je redovno uključivana i domaća još neislamizirana vlastela, to je i ovdje bilo tako. Područje oko Stoca i okoline bilo je dodijeljeno domaćem čovjeku po imenu Radosav sin Stepka.

Što se tiče samog potvrđenja Vidoški, ono, izgleda, nije u početku, a i još dugo vremena kasnije, bilo zanimljivo za Turke. U staru srednjovjekovnu tvrđavu oni nisu postavili svoju posadu sve do pred kraj XVII stoljeća.⁴ To potvrđuju turski popisni defteri u kojima, među popisima hercegovačkih gradova sa posadama nema spomena gradu Stocu.

Nekoliko godina kasnije situacija je u odnosu na onu iz 1468. godine bila nešto izmijenjena. Naime, u popisu hercegovačkog sandžaka iz godine 1477. evidentiran je ponovo lokalitet Stolac, ali sada nazvan pravnim terminom *karye* (selo), dakle ne više *zemin* kao ranije. Bitnija je razlika, međutim, u tome što je u to vrijeme selo Stolac već bilo nastanjeno sa 18 domaćinstava i 2 neoženjena (*mudžered*), pa se na osnovu toga može reći da se stanovništvo koje se odmah po dolasku Turaka razbježalo, vrlo brzo ponovo vratilo na svoja ognjišta i počelo (ili nastavilo) da se bavi svojim ranijim zanimanjima, uglavnom zemljoradnjom i nešto manje stočarstvom. Svi stanovnici sela bili su hrišćani, pa se, dakle, u ranoj fazi osmanske vlasti još ne može govoriti o islamizaciji stanovništva.⁵ Što se tiče pravnog statusa stanovništva, ono je bilo u statusu raje, tj. seoskog stanovništva koje plaća osnovni lični porez – ispendžu po 25 akči, s obzirom da se radi o nemuslimanskom stanovništvu⁶ koje se bavi zemljoradnjom te od dobivenih proizvoda plaća desetinu.⁷

Uz ovaj naseljeni dio sela Stolac ubilježen je iste, tj. 1477. godine i *dio sela Stolac* označen kao pust, odnosno nenaseljen. Ovdje se zapravo radi o već ranije spominjanom lokalitetu Stolac iz 1468. godine, kada je bio označen kao pusti zemin sa dva vinograda i polovicom mlina. Ovaj put su, međutim, upisana tri vinograda i jedan zapušten mlin. Navedeni su i nazivi vinograda: Galinovac, Grobovača i Oluковаča. Pored toga, u popisu iz 1477. godine postoji i jedna zabilješka o navedenim vinogradima koja potvrđuje da je spahija Radosav, koji se spominje i 1468. godine domaći čovjek iz ovog kraja. U toj bilješci se kaže da su »*spomenuti vinogradi bili mulk spahije po imenu Radosav. Kasnije, kad je zemlja popisivana, upisani su kao hasa. Međutim, kako selo nije imalo raje i kako nije bio niko ko bi mogao biti timarnik, ponovo su ostavljeni u rukama spomenutog Radosava.*« Podaci iz ove za-

3. Isto.

4. H. Kreševljaković – H. Kapidžić, *Stari hercegovački gradovi*, Naše starine II, Sarajevo 1954, str. 14.

5. Imena popisanih domaćina su sljedeća: Vukomir sin Vukosala, Vukoje sin Vukimira, Vlad sin Vukašina, Bogašin sin Pribila, Vukosav sin Vukača, Bogiša sin Radavca, Ivaniš sin Tasina?, Vladisav sin Duždića, Radavac sin Ljubiše, Obrad sin Radavca, Radoje sin Vrbaca, Pribiko sin Miladina, Radonja sin Milana, Dabiživ sin Rajka, Radosav sin Brajčić, Vladisav sin Vukašina, Miša sin Tomaša, Vukić sin Milića i Vuksan sin Crne?; *Opširni defter hercegovačkog sandžaka iz 1477. godine*, Original: Bašbakanlik aršivi, TD No 5, fotokopije: Orijentalni institut u Sarajevu br. 94, fo 94/26. Objavljeno izdanje deftera: *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, priredio Ahmed S. Aličić, Orijentalni institut, Sarajevo 1986, str. 189.

6. Muslimani – raja, također, plaćali su lični porez *resm-i çift*, ali je on iznosio 22 akče.

7. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, str. 189.

bilješke pokazuju da su vinogradi bili »mulk« Radosava, znači bili su njegovo puno vlasništvo, što govori da je on morao biti iz tog kraja, a da su kasnije, uspostavom osmanske vlasti, vinogradi upisani kao »hasa«, što opet znači da su mu sada dodijeljeni na korištenje samo do momenta dok obavlja službu spahije i uživa za to timar.⁸

Na osnovu izloženih podataka iz 1477. godine moglo bi se zaključiti sljedeće: u Stolac se nakon raseljavanja stanovništva neposredno poslije dolaska Turaka ubrzo počelo vraćati stanovništvo i baviti se zemljoradnjom, vinogradarstvom i donekle stočarstvom, te se već sada može govoriti o formiranju seoskog naselja Stolac podno nekadašnjeg vidoškog grada.

Sačuvani, do sada poznati turski popisi za hercegovački sandžak koji pokrivaju period sljedećih stotinjak godina su, uglavnom, nekompletni, pa u njima nema podataka o Stocu. Sljedeći defter u kome postoje takvi podaci je iz 1585. godine, gdje je ubilježeno i naselje Stolac. Na osnovu tih podataka može se donekle i rekonstruisati razvitak naselja kroz XVI stoljeće. Najzanimljiviji podatak u tom popisu je da se Stolac pravnom terminologijom označava kao »selo«, iako se vidi da je do toga vremena naselje bilo već prilično naraslo. Samo »selo Stolac« sastojalo se od četiri mahale čiji su nazivi bili sljedeći: Kukovac, Bashalje, Ozinovići i Radinja.⁹ Ukupan broj domaćinstava iznosio je 107. U Stocu je u to vrijeme bilo evidentirano i 15 aktivnih mlinova i 4 stupe, kao i 10 vinograda.¹⁰ Dakle, od nekadašnjeg nenaseljenog područja u početku turske vlasti, pred kraj XVI stoljeća bilo je ovdje formirano naselje koje je moglo imati oko 800 stanovnika, ako računamo da je u prosjeku jedno domaćinstvo brojalo 6–7 članova.

Najznačajnija privredna djelatnost stanovništva Stoca bila je poljoprivreda i donekle stočarstvo. Od poljoprivrednih kultura uzgajani su: pšenica, mješanac (pšenica i raž), zob, krupnik, proso i lan, te vinova loza. Pored toga, bilo je razvijeno pčelarstvo i proizvodnja meda, kao i ribolov na rijeci Bregavi. Sigurno je bila zastupljena i proizvodnja lanenog sukna u spomenutim stupama. Kako se vidi, zanatstvo i trgovina nisu bili razvijeni. Upravo ta činjenica je bila vrlo bitna za određivanje kategorije naselja. U turskom poreskom sistemu kategorizacija stanovništva na gradsko i seosko imala je vrlo bitne posljedice po poreske obveznike. Seosko stanovništvo je plaćalo lični porez – ispendžu (hrišćani), odnosno resm-i čift (muslimani). Gradsko stanovništvo je bilo oslobođeno plaćanja ličnog poreza. Pošto je stanovništvo Stoca sredstva za život stjecalo baveći se zemljoradnjom, dakle seoskim zanimanjem, to je i karakteriziralo samo naselje kao seosko. Stolac je u to vrijeme, međutim, imao u urbanom smislu i neke karakteristike gradskog naselja. Tako je bila već podignuta i Careva džamija još 1519. godine¹¹ i oko nje je morala biti formirana bilo kakva čaršija. Ali, kako nije ispunjavao i neke ostale uvjete bez kojih nije mogao biti izdat ferman kojim se naselje proglašava kasabom, a to je pored postojanja džamije još i postojanje trga (sedmični pazarni dan) i tačno određene granice u kojima je nastanjeno isključivo muslimansko stanovništvo, to je naselje i dalje ostajalo u statusu sela.

Bičan element u prerastanju seoskog naselja u kasabu je bio i konfesionalna struktura njegovog stanovništva. Naime, naselje nije moglo postati kasaba bez većine

8. Isto, str. 314.

9. Od četiri navedena lokaliteta ubiciran je jedino naziv Bashalje, to je danas poznati lokalitet u Stocu Basilje.

10. *Opširni popis hercegovačkog sandžaka iz 1585. godine*, Original: Ankara, Tapu ve Kadastro, Genel Müdürlüğü No 483 (8), 484 (7), fotokopije: Orijentalni institut u Sarajevu br.226, fo 226/95 i 226/96.

11. Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. III, Biblioteka »Kulturno nasljeđe«, IRO Veselin Masleša, Sarajevo 1982, str. 365–366.

muslimanskog življa u njemu. A kakva je u tom pogledu bila situacija u Stocu u drugoj polovici XVI stoljeća? Može se reći sljedeće: prema popisu iz 1585. godine vidi se da je do tog vremena veći dio stanovništva Stoca bio prihvatio islam, ali i da je proces islamizacije još uvijek trajao. Od ukupno 107 domaćinstava evidentiranih u Stocu, 79 je bilo muslimanskih, a 28 kršćanskih,^{11a} dakle oko tri četvrtine stanovništva u to vrijeme bili su muslimani. Kod jedne četvrtine muslimanskog stanovništva direktno je vidljivo kršćansko porijeklo ili, drugim riječima, vidljivo je da su to novi muslimani u prvoj generaciji jer su imena očeva kod popisanih domaćina označena ili kao kršćanska ili kao eufemistički naziv »Abdulah«, što znači »Božji rob« i također upućuje direktno na kršćansko porijeklo. To ukazuje na činjenicu da je proces islamizacije u to vrijeme još uvijek bio u toku, ali se konfesionalna struktura stanovništva već bila približila onoj tački na kojoj seosko naselje može prerasti u kasabu. Kada se to odigralo, nije poznato. Međutim, na osnovu prikazane konfesionalne strukture, te i na osnovu ostalih, prvenstveno urbanih elemenata, moglo bi se pretpostaviti da je Stolac zvanično postao kasaba negdje na prelasku XVI u XVII stoljeće.

Sigurno je, međutim, da Stolac svoj pravi procvat i razvoj i u urbanom i u ekonomskom smislu doživljava kasnije nego neki drugi gradovi, tačnije tek od kraja XVII i u XVIII stoljeću, dok je većina kasaba svoj najveći razvoj doživljavala u drugoj polovici XVI stoljeća. Ovo se mora povezati sa podizanjem vojnog garnizona u Stocu, odnosno rekonstrukcijom stare srednjovjekovne tvrđave, te uspostavom stolačke kapetanije, što se dogodilo pred kraj XVII stoljeća.¹² Poznato je da su se za potrebe vojske morali razvijati i određeni zanati, pa zatim i trgovina, što je dovodilo do stvaranja staleža gradskog stanovništva (zanatlije i trgovci). To je bio preduvjet za brži ekonomski napredak naselja, a što je opet prouzrokovalo i brži urbani razvitak. Ako se pogleda vrijeme nastanka većine objekata u Stocu, koji ga karakteriziraju kao razvijeno urbano gradsko naselje, vidi se da su nastajali najvećim dijelom počev od kraja XVII stoljeća (hamam), pa kroz XVIII stoljeće (nekoliko džamija i hanova).

Prema tome, moglo bi se zaključiti da se Stolac kao naselje razvijao od nenaseljenog poljoprivrednog zemljišta iz vremena dolaska Turaka, pa kao razvijeno seosko naselje sa određenim urbanim karakteristikama gradskog naselja kroz XVI stoljeće, da bi njegov pravi razvoj započeo sa osnivanjem vojnog garnizona u stolačkoj tvrđavi što je dovelo i do brzog razvitka samog grada kroz XVIII stoljeće.

R e z i m e

NEKOLIKO NOVIH PODATAKA O STOCU IZ XV I XVI STOLJEĆA

U radu se donose, a potom i analiziraju podaci iz tri turska popisa (deftera) iz godina 1468, 1477. i 1585. koji se odnose na naselje Stolac u Hercegovini. Ti podaci pružaju mogućnost nekih novih saznanja o ovome mjestu. Najprije, dosadašnje stanovište o tome da je Stolac došao u tursku vlast poslije smrti Hercega Stjepana 1471. godine je ovim podacima iz izvora izmijenjeno. Izvori potvrđuju da je Stolac pao pod osmansku vlast prije 1468. godine. Dalje, prateći navedene podatke došlo se do saz-

11a. Isto kao bilj. 10.

12. Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1984 (drugo izdanje), str. 224–225.

nanja da je Stolac kroz svo ovo vrijeme bio seosko naselje koje je nastalo na nenaseljenom području ispod vidoškog (stolačkog) grada. Pa, iako je u urbanom smislu imao još u XVI stoljeću neka gradska obilježja, Stolac je u pravnom kategoriziranju naselja ostao selo. Njegov pravi razvitak u gradsko naselje, kasabu, događao se tek krajem XVII i u XVIII stoljeću i to nakon uspostave vojnog garnizona u stolačkoj tvrđavi i osnivanja stolačke kapetanije.

S u m m a r y

A FEW NEW DATA ABOUT STOLAC FROM THE XVth AND XVIth CENTURIES

This paper presents and analyzes the data provided by the three Turkish registers (defters) from the years 1468, 1477 and 1585 that refer to the settlement of Stolac in Herzegovina. These data have provided the possibility of discovering some new facts about this settlement. Firstly, the previous view that Stolac fell under the Turkish rule after the death of Herceg Stjepan in 1471 has changed according to the data from these manuscripts which confirm that Stolac fell under Ottoman suzerainty before the year 1468. Further, following the mentioned data it has been discovered that Stolac was, during this period, a village settlement which had been established in an unpopulated area under the castle of Vidoški (Stolac). So, although it had certain urban characteristics even in the XVIth century, Stolac remained a village according to the legal categorization of settlements. Its real development into an urban settlement, a *kasaba*, occurred only at the end of the XVIIth and the beginning of the XVIIIth century, after the establishment of a military garrison in the Stolac fortress, and after the establishment of the Stolac captaincy.